

ОСВІТА І МОВА ДРОГОБИЧЧИНИ У XVIII СТ. (НА ПРИКЛАДІ РУКОПИСНИХ ПАМ'ЯТОК)

MARTA ABUZAROVA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

stetsula@amu.edu.pl

У статті мова йтиме про славне, «королівське» місто Дрогобич, яке здавна славилось своєю історією, видатними людьми, природними ресурсами, торгівельними зв'язками, духовенством і високого рівня освітою. Досить багато розвідок і досліджень на тему цього старого, з більш ніж 900-річною історією міста проведено українськими та польськими істориками, археологами, краєзнавцями та іншими науковцями, серед яких: Ф. Гонткевіч, М. Мсцівуєвські, Г. Полячкувна, Т. Трайдос, В. Площанській, Я. Ісаєвич, Л. Тимощенко, І. Смуток, Б. Лоренц, Ю. Стецик та інші. Проте ще не зауважуємо праці, яка б містила широку, панорамну, узагальнену інформацію про мову і її риси на Дрогобиччині, рівень і заклади освіти, бібліотеки, які діяли в Дрогобичі у XVIII ст. Саме це стане основним предметом досліджень нашої статті.

З XVI ст. поділ українських земель між Росією і Польщею безповоротно впливає на їх подальший культурний розвиток. З одного боку, населення Лівобережної частини зазнає русифікації – вже з часів Хмельниччини московська верхівка негативно ставиться до української книжки, а після підпорядкування української церкви московському патріархатові вводиться цензура на українське видавництво; у XVIII ст. ситуація погіршується у зв'язку із послабленням діяльності або й цілковитою ліквідацією багатьох церковних і освітніх закладів. З іншого боку, Правобережна Україна, яка з 1340-го до 1772 року належала до Польського королівства, колонізується і окатоличується, особливо ці процеси пришвидшуються після Люблінської унії (Wasilewski 1925: 27–35).

Досліджуваний нами період відзначається нелегкими моментами і змінами в історії краю. Разом із Східною Галичиною під час першого поділу Польщі (1772 р.) Дрогобиччина переходить під владу Австрійської імперії, в результаті чого змінюється устрій і настрої пануючої верхівки, впливаючи на соціальні, культурні, економічні реалії регіону. Безперечно, реформ зазнавало також шкільництво, яке в більшості здійснювалося духовенством, невіддільно від державної влади.

Говорячи про тогочасні освітні реалії Галичини, можемо порівняти різні твердження. Як описує Григорій Купчанко: «Галическа Русь прійшла подъ Австрію надсвѣчайню бѣдною, темною, пониженною и снищенною. Особливо бѣдный, темный, пониженный и снищенный булъ галическо-русскій народъ по селах...» (Купчанко 1896: 20). Про низький стан освіти в Галичині, порівнюючи її з освітою у Великопольщі або Мазовшу, пише також автор, під псевдонімом Святломір (Światłomir 1904). Ймовірно, тут можемо говорити про певне

перебільшення. Адже інші джерела і факти доводять, що у XVII–XVIII ст. формується розгалужена мережа світських закладів освіти. До їх появи основними духовно-освітніми осередками були монастирі з братськими школами та єзуїтські школи. Більшість монастирів переходить під владу Монашого Чину св. Василя Великого, який також активізує діяльність шкіл, бібліотек і друкарень. Як приклад одного з найрозвинутіших монастирських центрів освіти у XVIII–XIX ст., можемо навести Бучацький монастир, який розпочав свою діяльність у 1712 р. При ньому діяли важливі освітні заклади, такі, як гімназія, інтернат для студентів з малозабезпечених сімей, семінарія для майбутніх ієреїв. Навчання в семінарії велося українською мовою, філософські науки – латинською, згодом була введена німецька мова. У 1773–1784 рр. діяли вищі філософські курси. Таких монастирів на території Галичини було чимало. При них засновуються монастирські друкарні (наприклад, в Уневі або при монастирі св. Юра у Львові). У XVIII ст. з активною діяльністю друкарень конгрегації отців-монахів василіанського чину пов'язується новий період в історії українського друкарства.

Що стосується Дрогобиччини, то XV – поч. XVI ст. характеризується швидким економічним і культурним розвитком міста і всього регіону. Найперше, йдеться про солеваріння (Батюк 2008): «*Jako centra starostw drohobuckiego, samborskiego i stryjskiego, obfitujących w bogactwa przyrodzone: źródła solne i lasy, powstają i rozwijają się szybko ludne, zasobne miasta, jak Drohobycz, Sambor i Struj, tworzą zarazem pierwotne ośrodki przemysłowo-handlowe, w których odbywa się warzenie soli i skąd się ją wywozi w różne strony państwa. Drohobycz rozwija się na sieci starych dróg solnych...*» (Polaczkówna 1936: XIII–XIV). Ще одним доказом швидкого розвитку є велика кількість вихідців міста, які навчалися і здобували наукові ступені в європейських університетах (Юрій Котермак з Дрогобича, Марцін Латерна і т.д.). Згідно із записами Стефана Соханевича, опублікованими Геленою Полячкувною, дрогобицькі вихідці не повертались до рідного міста, натомість приїжджали сюди, наприклад, вихованці краківського університету – писарі, розпочинаючи свою роботу при міській канцелярії і водночас педагогічну практику при парафіяльних школах. У 1551 р. місто запрошує органіста з метою побудови органу в костелі і подальшої роботи при ньому (Polaczkówna 1936: LXXV–LXXX).

Після татарських нападів, які в I пол. XVI ст. нерідко повністю руйнували міста Галичини, а також після чуми та інших інфекційних захворювань, економічний стан Дрогобиччини значно погіршується. Як зазначає Маурици Горн, в 1620 р. під час нападу татари спалили сотні сіл навколо Дрогобича, а саме місто було цілком знищене три рази (Horn 1964: 233). Однозначно, це не призводить до цілковитого занепаду міста, адже вже з XVI–XVII ст. знаходимо писемні джерела, які надалі фіксують промисловий розвиток Дрогобицького староства і зростання кількості населення: в 1568 р. налічується близько 1225 мешканців в місті і на передмістях, а в 1787 р. населення Дрогобича складало вже не менше 6000 осіб (Ісаєвич 2006: 242). Не занепало також і шкільництво, яке було нероздільно пов'язане з церковним життям. В Дрогобичі існувало багато церков, які були або й до сьогодні залишаються яскравими пам'ятками архітектури (Церква св. Георгія, Церква Чесного Хреста, Церква св. Трійці). З XIV ст. відомий нам також костел-фортеця, який служив міським католикам, як молитовний дім і оборонна споруда. При кожній церкві і в костелі діяли парафіяльні школи, де діти отримували початкову освіту. Парафіяни

старалися дбати про бібліотеки, які знаходились при церквах. Деякі бібліотеки були надзвичайно бідними і налічували лише кілька книг. Наприклад, у «Реєстрі церковного братства церкви св. Георгія» з XVI–XVIII ст. під час інвентаризації церковного майна в 1716 р. із богослужбових книг згадується лише одне позолочене срібне Євангеліє й дві грамоти (Реєстри: 8). Запис, датований 1848 роком, налічує вже більше церковних книг: псалтирі, служебники, тріоді, апостол і ін. (Реєстри: 18).

Мсціслав Мсцівуєвські у своєму описі про Дрогобич згадує, що костел і монастир отців-кармелітів (1700 р.) утримував свою капелу, яка супроводжувала церковні богослужіння, і бурсу, призначену для бідних хлопців. Там вони мали змогу безкоштовно проживати, харчуватися, навчатися не лише шкільних предметів, а й гри на музичних інструментах. У 1789 р. костел переходить вірним греко-католицького обряду. Згодом монастирський будинок стає власністю міста і його призначення змінюється на адміністративне. Лише у 1813 р. його віддають отцям-василіанам, але з певними умовами. Найважливішою з них було створення і активна діяльність загальної початкової школи при новому монастирі (Mściwujewski 1929: 19–20).

Крім того, у XVIII ст. на Дрогобиччині існувало три василіанські монастирі (в Дерезичах, Лішні й Летні). У зв'язку з тим, що утримувати три малі монастирі поза містом було важко, виникла думка збудувати один великий монастир на одному з передмість Дрогобича. В результаті незабаром: «...stanął drewniany klasztor na wzgórzu i cerkiew pod wezwaniem Św. Piotra i Pawła, a zakonnicy poczęli uczyć w swej szkółce czytania i pisania. Gmina miejska wyjednała w 1775 r. zezwolenie cesarskie, na mocy którego OO. Bazyłjanie utworzyli gimnazjum, a miasto postanowiło łożyć na jego utrzymanie. Ponieważ gimnazjum to było wzorowo prowadzone, ks. Superior tego klasztoru otrzymał w 1780 r. tytuł rektora. Niewiadomo, z jakich powodów w cztery lata później rząd austriacki zniósł tę szkołę średnią, a OO. Bazyłjanom dozwolił tylko na utrzymywanie szkoły normalnej czyli powszechnej» (Mściwujewski 1929: 21). З моменту заснування до 1784 р. місто погодилося самостійно фінансувати гімназію, що також є свідченням високого культурного й морального розвитку його мешканців.

З XVI–XVII ст. збереглися дві рукописні книги з Дрогобича, які переписав стрийський дяк Василь Богоносик: апостол і Євангеліє (Тимошенко 2006: 226). Церковні книги того періоду написані виключно церковно-слов'янською мовою. Щоб зробити аналіз живої мови, слід звернутись до пам'яток, які не використовувались під час богослужінь і були написані староукраїнською мовою. Староукраїнські писемні пам'ятки є одним із найважливіших джерел для дослідження історії української мови, формування її діалектів та говорів. Тетяна Бичкова стверджує, що «важливим джерелом таких досліджень є староукраїнські пам'ятки XVII–XVIII ст., оскільки саме цей період більшість мовознавців характеризує як найскладніший і поки що найменше вивчений. Серед західноукраїнської писемної спадщини XVII–XVIII ст. значну частку становлять рукописні збірники апокрифічних творів, які були винятково популярними серед народу протягом багатьох віків, а тому зазнавали численних літературних і народних обробок. Найширше дослідження збірників здійснив І. Франко, який дав не лише літературознавчу оцінку цим пам'яткам, а й визначив загальномовні риси більшості з них» (Бичкова 2009). На матеріалі уривків «Дрогобицького рукописного збірника апокрифічних оповідань» з XVIII ст., переписаного І. Франком і

вміщеного до п'ятитомної збірки «Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко», зробимо короткий лінгвістичний аналіз мови уривків із рукописного збірника XVIII ст., записаного у м. Дрогобич і виготовленого у 1843 р. для міщанина Петра Чорневича. На жаль, до нас дійшла лише менша частина рукопису (8 повних аркушів і 3 у досить знищеному стані); її знайшов о. Михайло Зубрицький, учень гімназії в міщанському будинку (Франко 1886: 155–156).

Апокрифічні біблійні оповідання не були канонічними і часто передавались з уст в уста людьми неписьменними, переписувались звичайними сільськими дяками, які старались наблизити мову цих оповідань до народної для кращого її розуміння простими людьми. Тому й уривки апокрифів з дрогобицького рукописного збірника написані староукраїнською мовою із церковнослов'янізмами. Як зазначає сам Іван Франко, при переписуванні він у всьому додержується правопису оригіналу, тільки в деяких місцях для кращого зрозуміння розшифровує титла і записує в рядках букви, які знаходилися над рядками з метою збереження місця.

Передусім простежимо кілька фонетичних явищ у збірнику (перша цифра в дужках означатиме номер тому «Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко» (Франко 2006: 59–65), в якому поданий уривок; друга цифра вказуватиме сторінку з якої взято приклад):

- Наявність і перевага повноголосних форм на місці праслов'янських дифтонгів [og], [ol], [er], [el]: *порохъ* (I; 24), *ворогам* (II; 60) *голоду*, *хороби* (II; 61), *голос* (II; 62). В деяких словах зберігається не повноголосся, що є проявом впливу церковнослов'янської мови: *главу* (I; 24), *сребраникъ* (II; 62), *древа* (I; 24), *златом* (II; 64).
- Фіксується злиття і сплутування літер *ы* та *и* (і), як і в інших рукописних пам'ятках XVIII ст.: *розмишляти*, *умислила* (II; 60), *дари* (II; 64).
- перехід [e] в [o] після шиплячих і [j]: *жоною* (II; 64), хоча в багатьох випадках надалі вживається [e], особливо в займеннику *его* (II; 64).
- Зміна [a] в [e], поширена в говірках: *в жертвахъ говорил* (II; 62).
- Зміна [л] на [у] нескладовий: *поишовъ* (II; 63) *питавъ* (II; 64). Це явище у XVIII ст. було широковідомим в літературній мові, а в живій народній цей процес вже завершився (Федак 2004: 10).

Деякі морфологічні риси, зафіксовані у рукописі:

- Кличний відніок іменників чоловічого роду однини за звичай характеризується закінченнями -е, -у (-ю): *створителю* (II; 62), *Йв4сифе* (II; 64) *члвче* (II; 64). Водночас трапляються також форми називного відмінка у ролі кличного: *мовячи до него: Йв4сифъ*, *слишь* (II; 63), *востани*, *Йв4сифъ* (II; 64).
- Цікавою морфологічною рисою є закінчення -ове в іменниках чоловічого роду множини: *жидове мовили* (II; 61), *ворожбитове* (II; 63).

Що стосується лексичного рівня, то тут яскраво виражений вплив польської мови: *барзо* – пол. *bardzo*, *цорко* – пол. *córko*, *прудко* – пол. *prędko*, *ведлугъ* – пол. *według* (II; 60), *малженским* – пол. *małżeńskim* (II; 61), *гдижъ* – пол. *gdyż* (II; 64) і багато інших.

Після проведеного аналізу можемо зробити висновок про те, що у XVIII ст. структура української літературної мови вже була майже сформованою, а церковнослов'янські мовні риси залишалися як данина традиції.

ЛИТЕРАТУРА

- Батюк 2008:** Батюк, Т. Соляні жупи дрогобицького староства у XVI–XVIII ст. В: Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. XI–XII. Дрогобич: Коло, 129–137.
- Бичкова 2009:** Бичкова, Т. Специфіка реалізації фонему /и/ в західноукраїнських апокрифічних текстах XVII–XVIII ст., http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Philology.Linguistics/2009_85/85-1.pdf (доступ: 05.05.2012).
- Ісаєвич 2006:** Ісаєвич, Я. Чисельність, соціальна структура і національний склад населення Дрогобича у XVI–XVIII ст. В: Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. X. Дрогобич: Коло, 241–251.
- Купчанко 1896:** Купчанко, Г. Галичина и ей русски жители. Книжечка для народа съ многими образками и картами старой Руси и Польши и теперешной Галичины. Вѣдень: Книгопечатня Фридриха Яспера въ Вѣдни, 1896.
- Реєстри:** Реєстри церковного братства Св. Георгія в Дрогобичі. 1657–1753. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника. Ф. 3, МБ–267.
- Тимошенко 2006:** Тимошенко, Л. Духовенство дрогобицьких церков XV–XVIII ст.: особовий склад, династії, душпастирська та мистецька діяльність. В: Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. X. Дрогобич: Коло, 2006, 221–240.
- Федак 2004:** Федак, С. Українська літературна мова на Волині у XVIII ст. (фонетика та морфологія почаївських стародруків): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ: Ін-т української мови НАН України, 2004.
- Франко 2006:** Франко, І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко, Т. I, Т. II. Репринт видання 1896 року. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006.
- Франко 1886:** Франко, І. Причинки до исторіи руской литературы XVIII вѣку. Дрогобыцкій зборникъ рукоп. Апокрифичныхъ оповѣданъ. – *Зоря*, № 9/1886, 155–156.
- Horn 1964:** Horn, M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605–1633 na Ruś Czerwoną. Wrocław – Warszawa – Kraków: ZNiO, 1964.
- Mściwujewski 1929:** Mściwujewski, M. Królewskie wolne miasto Drohobycz. Lwów – Drohobycz: Z drukarni i litografji Piller-Neumanna we Lwowie, 1929.
- Polaczkówna 1936:** Polaczkówna, H. (wydała), Księga radziecka miasta Drohobycza 1542–1563. Z papierów pośmiertnych ś.p. Stefana Sochaniewicza. Zabytki Dziejowe. T. IV. – Z. 1. Lwów: Wydanie Tow. Nauk. we Lwowie, 1936.
- Światłomir 1904:** Ciemnota Galicyi w świetle cyfr i faktów. 1772–1902. Czarna księga szkolnictwa galicyjskiego. Lwów, 1904.
- Wasilewski 1925:** Wasilewski, L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza, 1925.